

УДК 321

О.Г. МАЗУР

КРИТЕРІАЛЬНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Мазур Оксана Геннадіївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Аналізуються різні наукові підходи до дослідження чинників і умов формування політичних режимів у сучасних державах. Робиться спроба розробки універсальної системи показників для такого дослідження.

Ключові слова: політичний режим, трансформація, чинники, індикатори, демократія, політичний процес, ресурси, влада.

Анализируются различные научные подходы к исследованию факторов и условий формирования политических режимов в современных государствах. Делается попытка разработки универсальной системы показателей для такого исследования.

Ключевые слова: политический режим, трансформация, факторы, индикаторы, демократия, политический процесс, ресурсы, власть.

The different scientific going is analysed near research of factors and terms of forming of the political modes in the modern states. The attempt of development of the universal system of indexes is done for such research.

Key words: political mode, transformation, factors, indicators, democracy, political process, resources, power.

© О.Г. Мазур, 2012

Постановка проблеми. Аналізуючи основні тренди системних перетворень у державах світу в другій половині ХХ початку ХХІ століть, великі політологічні школи поступово склали підтвержене великим фактичним матеріалом уявлення про наявність різних фаз і стадій цих перетворень: за демонтажем системи авторитарного правління йде фаза переходу до демократичної політичної системи, за конструюванням структурних елементів нових форм правління йде стадія налагодження «ефективного функціонування демократичного режиму» [2], «відбудова оптимальної діяльності демократичного політичного порядку» [3]. Цю стадію великі західні компаративісти Х. Лінц і А. Степан визначили як «незавершений демократичний перехід» [4]. Розгортання цього процесу йде, як правило, не лінійно, а складними шляхами, з численними зупинками і відкатами, тому далеко не завжди логічно завершується по єдиній моделі – воно різномірне і різношвидкісне.

Отже, проблему дослідження визначає відсутність єдиної універсальної системи індикаційних показників, за допомогою якої можна класифікувати тип, напрямок розвитку, якість політичних інститутів певного політичного режиму.

Актуальність обраної проблематики визнається складністю й багатоаспектністю процесів режимних трансформацій у сучасному світі. Вважається, що поширення демократичних традицій американського і європейського зразка по всьому світу повинно сприяти прогресу в тих країнах, куди експортується демократія. Проте, як показує життя, експорт демократії часто не лише не приносить бажаних результатів для суспільства, в яке вона впроваджується, але й призводить до катастрофічних наслідків – громадянських воєн, радикалізації політичних угруповань, активізації терористичної діяльності.

За словами відомого дослідника Т. Карозера,

«важливо враховувати початкові умови і структури, існуючі в тих або інших країнах, щоб демократизація була успішною» [5].

Мета дослідження. Метою даної статті є спроба вироблення універсальної системи показників та індикаторів дослідження феномена політичного режиму.

Події, що відбуваються сьогодні у світі і в нашій країні, виявляють явну невідповідність між теоретичними і практичними моделями трансформацій політичних режимів. Це, на наш погляд, викликає необхідність розгляду процесу трансформації в якісно іншому ракурсі, який дає можливість побачити причини неефективності демократичних перетворень, що проводяться, і виробити спосіб досягнення бажаної відповідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основі використаного в цій статті підходу до розуміння передумов і факторів трансформації політичних режимів взагалі і демократії зокрема лежать праці Г.Екстайна та Т.Гурра, Л.Даймонда, Р.Даля, Т.Карла, Д.Колліера, Дж.Лайвлі, Х.Лінца, А.Ю.Мельвіля, А.Пшеворського, А.М.Салміна, Дж.Сарторі, Л.В.Сморгунова, А.Степана, С.Хантінгтона, Ф.Шміттєра, Й.Шумпетєра, Р.Еджока та ін. А також результати порівняльних політологічних досліджень у рамках таких наукових проектів, як «Політія», «Ліберальні інститути» Центру вивчення демократичного управління при Університеті Іллінойсу, «Політичний атлас сучасності», здійснюваний групою російських учених, наукових проектів, здійснюваних Хельсінкським університетом під керівництвом Т.Ванханена і Фондом Бертельсманна.

У сучасному науковому дискурсі виокремлюється декілька напрямів щодо виокремлення визначальних факторів та умов успішної трансформації політичного режиму.

Так, Т.Карозер у статті «Помилки теорії «по-

етапної демократизації» відзначає, що «досвід декількох останніх років показує, що наступні п'ять (передумов або чинників) грають особливу роль:

- рівень економічного розвитку: кажучи узагальнено, чим багатша країна, тим більше вірогідність успішного завершення демократичних перетворень;

- концентрація джерел національного багатства: країни, національне багатство яких формується переважно за рахунок високої концентрації джерел цього багатства на їх території (наприклад, родовища нафти або інших мінеральних ресурсів), стикаються в процесі демократизації зі значними труднощами;

- відмінності на основі групової ідентичності: в країнах, населення яких діляться за етнічними, релігійними, племінними або клановими ознаками, демократизація найчастіше проходить важче, ніж в однорідніших соціумах;

- історичний досвід політичного плюралізму: в країнах, що практично не мали досвіду політичного плюралізму, демократизація до більшості випадків проходить важче, ніж там, де плюралізм існує;

- недемократичне оточення: країни, розташовані в регіонах або субрегіонах, де всі або майже всі інші держави недемократичні, як правило, більшою мірою чинять опір процесу демократизації, ніж країни, оточені демократичнішими сусідами» [5].

Указані чинники, на думку вченого, не є неодмінними умовами, без виконання яких демократизація не може йти активно. Швидше вони або сприяють, або перешкоджають процесам демократизації. Їх слід сприймати саме як чинники, що полегшують або ускладнюють демократизацію, а не як такі, що гарантують успішне завершення демократичних перетворень або, навпаки, виключають таку можливість. «Якщо всі названі початкові умови (чи хоч би декілька з них) складаються сприятливим чином, то країна з більшою вірогідністю досягне успіху на шляху демократичних змін, ніж якщо усі вони тяжіють у протилежну сторону» [5].

У свою чергу відомий дослідник А.Ю. Мельвіль, на основі тривалих теоретико-прикладних досліджень трансформації політичного режиму в сучасній Росії, виділяє ряд умов, що впливають на процес демократизації. При цьому він упорядковує ці умови у рамках «воронки причинності»:

1. «Рівень міжнародних чинників (геополітичні, воєнно-стратегічні, економічні, політичні, культурно-ідеологічні чинники)» [6]. До них учений включає чинники, що проявилися на початку 80-х років і вплинули на реформаторські тенденції в СРСР. Вони, на його думку, «не були вирішальними, але вони є сприятливими для майбутнього розвитку демократії» [6].

2. Рівень державоутворюючих і націєутворюючих чинників. Для сучасної Росії все більш важко вирішуваним виявляється завдання забезпечення національної єдності, яке повинно вирішуватися до початку демократизації.

3. Рівень структурних соціально-економічних обставин. Росія здійснює процес демократизації в умовах невисокого рівня економічного розвитку.

Крім того, в країні були відсутні які-небудь зачатки ринкової економіки, що гальмувало розвиток трансформаційних процесів.

4. Рівень соціально-класових чинників. У Росії була відсутня адекватна демократії соціальна база. Передусім це характеризувалося і характеризується відсутністю необхідного середнього класу, який повинен виступати масовою соціальною базою демократії. Іншою особливістю є лише частково оновлений правлячий клас, який «утримав владу і придбав власність, ставши головним призером масштабного перерозподілу і закріплення у фактично приватне і акціоноване володіння передусім державної власності між основними кланами, що входять в нього, і картелями» [6].

5. Рівень культурно-ціннісних чинників. Процес демократизації в Росії не був обумовлений масовим поширенням цінностей і орієнтації, характерних для цивільної політичної культури.

6. Рівень процедурних чинників. Вчений припускає взаємообумовленість політичних і економічних перетворень [6]. Дослідження Х. Лінца і А.Степана показали, що успішний демократичний транзит припускає послідовну політичну демократизацію, потім будівництво і закріплення ефективних демократичних інститутів, а далі створення «економічного суспільства» — систему соціальних гарантій і посередницьких інститутів між державою і ринком. Тільки після цього здійснювалися хворобливі економічні реформи.

7. Мікрорівень. До нього вчений відносить особові і індивідуально-психологічні особливості ключових політичних акторів, що реально приймають і здійснюють найважливіші рішення [6].

Заслужений професор політекономії в університеті Уоріка і член Британської академії історії і економіки, а також Палати лордів Великобританії, Роберт Скідельські в своєму виступі «Критерії демократії» на секції «Стандарти демократії й багатоманітність демократичного досвіду» Світового політичного форуму «Сучасна держава: стандарти демократії й критерії ефективності» в 2010 році, виділив «п'ять політичних критеріїв, що відрізняють демократичні режими від недемократичних» [7].

При демократичному режимі, на думку вченого, «вибір уряду повинен здійснюватися в результаті політичного процесу, в який буде залучено все доросле населення тієї або іншої країни» [7]. Зазвичай це реалізується за допомогою змагання між політичними партіями за голоси виборців, але для того, щоб ідентифікувати команди різних лідерів, мультипартійність як така непотрібна.

Теоретично, ця модель може бути реалізована усередині однієї політичної партії, що користується підтримкою народу, але на практиці такі рішення виявляються нежиттєздатними або, принаймні, недовговічними, оскільки внутрішня конкуренція і боротьба за владу дестабілізує партію і, як правило, веде до розколу в їх рядах. Різниця в переконаннях конкуруючих партій може бути незначною, і серйозні ідеологічні розбіжності між ними не є обов'язковою умовою існування багатопартійної системи — як відомо, в США й більшості європей-

ських країн ідеологічні розбіжності між основними конкуруючими партіями дуже незначні [7].

Демократія потребує свободи слова і свободи зборів, а також – і це головне – у вільній пресі. Це найважливіший з критеріїв демократичності режиму, на думку дослідника, тому що «інформація є плоттю і кров'ю демократії». Саме вона дозволяє порівнювати альтернативи і робити інформацію про зловживання владою надбанням громадськості [7].

Обов'язковим і вкрай важливим чинником мобілізації виборців і забезпечення підтримки того або іншого курсу уряду є лідерство, вважає Р. Скідельські. Диктатори – сильні особи, але вони не лідери. Вони спираються на примус, а не на переконання. Необхідним якісним критерієм демократичності політичного режиму, на думку професора Р. Скідельські, є конституційне обмеження демократії. «Уряд повинен підкорятися закону і контролюватися незалежним судовим органом. В успішно реалізованій демократичній системі над усе не воля народу, а конституція і правова система, що спирається на неї. Конституція є обмежувачем спонтанної демократії» [7].

П'ятим критерієм є децентралізованість влади – вона повинна розподілятися рівномірно по всіх рівнях політичної системи. Це є вираженням концепції демократії як діяльності, а не пасивного вибору однієї з конкуруючих команд. «Демократію, в якій відсутня локальна конституційна організація, в якій немає динамічного громадянського суспільства, легко ввести в оману; майстерний політик може маніпулювати нею за власним розсудом або тримати її в страху» [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження політичних режимів та процесів їх трансформації широко використовуються кількісні методи, які дозволяють більш чітко структурувати основні показники формування та функціонування режимів, здійснювати їх типологію й прогнозувати напрямки розвитку.

Особливо перспективними в даному відношенні виступають проекти «Політія», що здійснюються з 1960-х років ХХ сторіччя американськими політологами Г. Екстайном та Т. Гурром. Головним завданням цих наукових досліджень виступає з'ясування чинників сталості політичних режимів. Було визначено такий важливий чинник як ефективність політичних рішень, який безпосередньо впливає на легітимність політичних режимів та знижує вірогідність внутрішньополітичних конфліктів.

Після отримання такого висновку важливим питанням залишалось, від чого залежить ефективність політичних рішень. Для адекватної відповіді на це питання Г. Екстайн запропонував теорію конгруентності, суть якої полягає в тому, що ефективність політичного управління визначається конгруентністю (відповідністю) моделі політичної влади та моделей соціального володарювання. Якщо відносини на особистісному, громадянському та професійному рівнях ґрунтуються переважно на авторитарних засадах, то в суспільстві наберуть розповсюдження недемократичні зразки поведін-

ки, і, відповідно, демократія в такій країні не буде стабільною [8].

У межах реалізації проекту «Політія IV» під керівництвом М. Маршалла Центром міжнародного розвитку та управління конфліктами при Університеті Меріленда та Центру глобальної політики при Університеті ім. Джорджа Мейсона показники дослідження політичних режимів були суттєво доповнені та розширені. Особливість цього проекту полягає в дослідженні впливу політичних інститутів та структур на перспективу розвитку режиму [9]. До показників, що характеризують рівень демократичного розвитку було віднесено:

1. Механізми рекрутування представників виконавчої влади: інституціональні процедури передачі влади.

2. Рівень конкуренції в процесі рекрутування представників виконавчої влади: ступінь використання виборності при заміщенні державних посад.

3. Ступінь відкритості процесу рекрутування представників виконавчої влади: можливість отримання посад для тих, хто не входить до правлячої еліти.

4. Обмеження використання виконавчої влади.

5. Механізми регулювання політичної участі: розвиненість інституціональних структур, що забезпечують представництво інтересів на політичному рівні.

6. Змагальність політичної участі: можливість доступу до інституціональних структур для тих, хто не входить до політичної еліти.

Значні можливості для організації наукового дослідження політичних режимів були запропоновані в межах наукових проектів Хельсінкського університету під керівництвом Т. Ванханена. Результати цих досліджень були опубліковані в книгах «Виникнення демократії: порівняльне дослідження 119 країн у період з 1850 по 1979 рр.» (1984 р.), «Процес демократизації: порівняльне дослідження 147 країн в період з 1980 по 1988 рр.» (1990 р.), «Перспективи демократії: дослідження 172 країн» (1997 р.), «Демократизація у 2000 р.: казуальний аналіз 170 країн» (2000-2002 рр.) та ін.

Основною метою цих масштабних досліджень було формулювання чинників рівня демократичного розвитку. Провідним чинником, на думку Т. Ванханена та його колег, виступає система розподілу ресурсів у суспільстві, оскільки боротьба за владу здійснюється з метою доступу до ресурсів. Відповідно, якщо ресурси зосереджені в руках однієї групи, то політичний режим буде авторитарним, якщо ресурси мають горизонтальне розподілення між декількома центрами владного впливу, то політичний режим зможе набувати демократичних ознак.

«Демократія означає, що народ і групи людей вільні змагатися за владу і що носії влади обрані народом і відповідальні перед ним» [10]. Ґрунтуючись на концепції Р. Даля, Т. Ванханен використовує дві змінні: політичну участь і політичну конкуренцію і трансформував їх у два кількісні індикатори для виміру демократії: 1) рівень конкурентності (К) – доля голосів, отриманих опозиційними партіями на парламентських або президент-

ських виборах; 2) рівень електоральної участі ($У$) – доля населення, що брала участь у голосуванні. Рівень конкурентності визначається по долі голосів, отриманих невеликими партіями на виборах. Другий індикатор визначається по долі населення, що реально брала участь у голосуванні.

Показником розвитку конкуренції вважається відсоток голосів, або місць у парламенті, що отримані усіма партіями, відносно до партії-лідера (100% мінус доля партії-лідера). Показником участі виступає відсоток тих, хто проголосував на виборах по відношенню до загальної чисельності населення (в межах тих самих виборів).

На ґрунті показників конкуренції та участі Т. Ванханен сформулював індекс демократизації (ID), який розраховується за формулою: $ID = (K \times U) / 100$. У якості мінімальних обов'язкових до демократії були введені наступні показники: 10 % для K , 30 % для U і 5 % для сукупного ID. Якщо хоч один із цих мінімумів не досягнутий, то режим не може вважатися демократичним.

Т. Ванханен наголошує, що рівень демократичності та розподілу ресурсів далеко не вичерпується названими показниками. Відносини між такими феноменами конкретизуються також широким розповсюдженням інтелектуальних та економічних ресурсів в країні.

Актуальні розробки в галузі вивчення політичних режимів запропоновані також німецьким Фондом Бертельсманна, що розробляє глобальні політичні проекти. Однією з найбільш відомих розробок Фонду є індекс трансформації Бертельсманна (ІТБ), створений на основі порівняльного аналізу рівня розвитку демократії та ринкової економіки, а також якості політичного управління в 119 країнах світу. Успішність демократичної трансформації політичного режиму, зокрема, визначається на основі таких критеріїв:

- суверенність;
- політична участь;
- верховенство закону;
- стабільність політичних інститутів;
- політична та соціальна інтеграція суспільства.

Рівень успішності управління визначається на ґрунті таких чинників, як здатність політичних акторів до маневрування та досягнення консенсусу; ресурсна ефективність; взаємодія з зовнішнім середовищем. Рівень складності політичного управління розраховується на основі шести індикаторів: структурні умови, традиції громадянського суспільства, інтенсивність конфліктів, рівень освіти населення, економічні показники країни та роль інститутів [11].

Важливим інструментом наукового пошуку виступає також індекс демократії, розроблений у межах проекту «Ліберальні інститути» Центру вивчення демократичного управління при Університеті Іллінойсу. Тут визначені 13 груп показників, що визначають названий індекс:

1. Суверенна представницька держава (наявність демократичних інститутів, їх реальний суверенітет).

2. Відкритість еліти (вимоги до кандидатів,

партійне та виборче законодавство, рівень самостійності опозиційних партій).

3. Структура електорального процесу.

4. Залученість громадян до електорального процесу (явка виборців, критерії громадянства).

5. Свобода виборів (ступінь утисків та впливів на виборців).

6. Чесність виборів (рівність голосів, правило більшості та ін.).

7. Інформаційна відкритість виборів (свобода ЗМІ, зібрань та ін.).

8. Змагальність виборів (характер електоральної конкуренції на виборах представників законодавчої та виконавчої влади).

9. Потенціал законодавчих органів (незалежність, фінансування та ін.).

10. Потенціал бюрократії (рівень корупції, витрати на управління та ін.).

11. Обмеження виконавчої влади (законодавчі, громадянські).

12. Громадянські традиції (патріотизм, довіра до влади та ін.).

13. Традиції еліт (прихильність до демократичних цінностей, толерантність та ін.) [12].

Необхідно проаналізувати також систему комплексних індексів демократизації політичного режиму, що були розроблені російськими вченими в проекті «Політичний атлас сучасності». Серед інших був запропонований індекс інституціональних засад демократії, спрямований на фіксування необхідних засад та умов участі громадян у вирішенні питань, що стосуються їх інтересів. Індекс визначає ступінь укорінення в суспільстві інституційно-процедурних механізмів, що сприяють демократичному розвитку: конкурентних політичних практик, традицій політичної участі та обмеження виконавчої влади, можливостей для впливу на формування представницької влади, конституційності (гри за правилами) та інше. Специфіка цього індексу по відношенню до інших індексів демократії і свободи (індекси Т. Ванханена, Т. Гурра, «Freedom House» та ін.) – в мінімалістському підході до демократії, тобто в урахуванні нереального впливу громадян на вирішення політичних питань, а лише умов, що забезпечують ефективність такого впливу (Мельвиль). «Враховуючи переваги і недоліки існуючих індексів демократії, індекс інституціональних основ демократії складався на основі поєднання якісних і кількісних змінних. Ще раз відмітимо, що вибрані нами змінні характеризують підстави двох базових параметрів демократичного правління Роберта Даля: змагальності і включеності» [13].

Звідси можемо вивести визначення політичного режиму як конкурентної взаємодії політичних акторів щодо розподілу ресурсів влади. Демократизація режиму відбувається за умови, що владні ресурси горизонтально розподілені, та жодна група не в змозі придушувати політичних конкурентів та підтримувати власну гегемонію.

Висновки. Проведений аналіз якісних та кількісних підходів і методів аналізу політичного режиму дозволяє зробити висновок, що разом з достатньо ґрунтовним вивченням механізмів фор-

мування влади та системи відносин між владою та суспільством, недостатньо розробленими залишаються такі важливі аспекти, як:

- специфіка формування владних моделей на різних рівнях політичного режиму;
- системна відповідність національного, регіонального та субрегіонального рівнів політичного режиму;
- проблема балансу горизонтальних та вертикальних вимірів розподілу політичних ресурсів між суб'єктами політичної взаємодії.

Спираючись на необхідність дослідження визначеної проблематики, було розроблено систему показників та індикаторів дослідження політичного режиму, яка включає в себе:

I. Відкритість та суверенність.

1. Конституціоналізм.
2. Наявність та стабільність демократичних інститутів, їх реальний суверенітет.
3. Інституціональна та сутнісна легітимність.
4. Політична та громадянська інтеграція суспільства.
5. Відкритість еліти (вимоги до кандидатів, партійне та виборче законодавство, рівень самостійності опозиційних партій).

II. Конкуренентність

1. Механізми рекрутування представників влади: інституціональні процедури передачі влади.
2. Рівень конкуренції в процесі рекрутування представників влади: ступінь використан-

ня виборності при заміщенні державних посад.

3. Ступінь відкритості процесу рекрутування представників влади: можливість отримання посад для тих, хто не входить до правлячої еліти.

III. Ефективність

1. Здатність політичних акторів до компромісів, угод та досягнення консенсусу.
2. Ресурсна ефективність; взаємодія з зовнішнім середовищем.
3. Інтенсивність конфліктів.
4. Потенціал законодавчих органів (незалежність, фінансування та ін.).
5. Потенціал бюрократії (рівень корупції, витрати на управління та ін.)
6. Обмеження виконавчої влади (законодавчі, громадянські).
7. Традиції еліт (прихильність до демократичних цінностей, толерантність та ін.)

IV. Участь

1. Механізми регулювання політичної участі: розвиненість інституціональних структур, що забезпечують представництво інтересів на політичному рівні.
2. Змагальність політичної участі: можливість доступу до інституціональних структур для тих, хто не входить до політичної еліти.
3. Залученість громадян до електорального процесу (явка виборців, критерії громадянства).
4. Громадянські традиції (патріотизм, довіра до влади та ін.).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Даль Р. Демократия и ее критики [Текст] / Р. Даль; пер. с англ. под ред. М.В. Ильина. – М.: РОССПЭН, 2003. – 576 с.
2. O'Donnell G. Transitions, Continuities and Paradoxes [Text] / G. O'Donnell // Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective. – Notre Dame, 1992.
3. Shin Chull Don. On the Third Wave of Democratization. A Synthesis and Evaluation of Recent Theory and Research [Text] / Shin Chull Don // World Politics. – 1994. – Vol. 47 (October). – P. 143.
4. Linz H. Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America and Post-Communist Europe [Text] / H. Linz, A. Stepan. – Baltimore, 1996. – P. 3.
5. Карозерс Т. Ошибка теории «позапной демократизации» [Текст] / Т. Карозерс // Pro et Contra. – 2007. – Январь-февраль. – С. 85-102.
6. Мельвиль А.Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты) [Текст] / А.Ю. Мельвиль. – М.: МОНФ, 1999.
7. Скидельски Р. «Критерии демократии»: выступление на секции «Стандарты демократии и многообразие демократического опыта» Мирового политического форума «Современное государство: стандарты демократии и критерии эффективности», 9 сентября 2010 года [Электронный ресурс] / Скидельски Роберт. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/pole/Kriterii-demokratii>.
8. Миронюк М.Г. Универсальные сравнения с использованием количественных методов анализа (Обзор прецедентов) [Электронный ресурс] / М.Г. Миронюк, И.Н. Тимофеев, Я.И. Ваславский // Полис. – 2006. – № 5. – Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/fulltext/2006/5/3.htm>.
9. Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2008. [Electronic resource]. – Regime to access: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>.
10. Vanhanen T. The process of democratization: A comparative study of 147 states, 1980-88 [Text] / T. Vanhanen. – N.Y.: Crane Russak, 1990. – 327 p.
11. Transformation Index 2010: Politische Gestaltung im internationalen Vergleich [Text]. – G tersloh : Bertelsmann Stiftung, 2009. – 23 s.
12. Мельвиль А.Ю. «Политический атлас современности»: замысел и общие теоретико-методологические контуры проекта [Текст] / Мельвиль А.Ю., Ильин М.В., Мелешкина Е.Ю., Миронюк М.Г., Полунин Ю.А., Тимофеев И.Н. // Полис. – 2006. – № 5. – С. 6, 15-39.
13. Мельвиль А.Ю. Политический атлас современности: Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств [Текст] / Мельвиль А.Ю., Ильин М.В., Мелешкина Е.Ю., Миронюк М.Г., Полунин Ю.А., Тимофеев И.Н. – М.: МГИМО-Университет, 2007. – 272 с.